

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

EWA MAJ

<http://orcid.org/0000-0002-7295-1759>
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Ewa.Maj@poczta.umcs.lublin.pl

DOI: 10.35765/HP.2755

Mistrzowie drugiego planu: o intelektualnym zapleczu myśli politycznej Narodowej Demokracji 1918–1939

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest wypełnienie luki w badaniach podmiotów myśli politycznej Narodowej Demokracji. Założenie dotyczy kwestii niedostatku poznania twórców oraz propagatorów idei i wartości narodowych, którzy nie należeli do składu ścisłego kierownictwa partyjnego. Wśród nich byli przedstawiciele nauki, dziennikarze, literaci, nauczyciele, działacze gospodarczy, a więc osoby mające możliwość oddziaływania na szersze otoczenie społeczne. Ideowa aktywność „mistrzów drugiego planu” znajdowała się dotychczas poza sferą badania głównego nurtu myśli politycznej.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Jako założenie przyjęto, że grono nieepizodycznych, ale nie pierwszoplanowych myślicieli, odegrało istotną rolę w tworzeniu przestrzeni ideowej Narodowej Demokracji. Metody badawcze są zgodne z konwencją naukowej eksploracji myśli politycznej według Quentina Skinnera.

PROCES WYWODU: W rozważaniach wstępnych ukazano strategię polityczną Narodowej Demokracji w kontekście budowania intelektualnego zaplecza myśli politycznej. Zwrócono uwagę na znaczenie przedstawicieli nauki, przyczyniających się do pogłębienia ideologii narodowej. W dalszej części rozważań skoncentrowano się na uszczegółowionych danych o wzorcotwórczej roli intelektualistów w dyskursie politycznym Polski międzywojennej.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: W artykule wykazano, że utalentowani członkowie i sympatycy Narodowej Demokracji, reprezentujący rozmaite dziedziny twórczości naukowej, wnieśli wkład do tworzenia i umacniania myśli politycznej.

Sugerowane cytowanie: Maj, E. (2026). Mistrzowie drugiego planu: o intelektualnym zapleczu myśli politycznej Narodowej Demokracji 1918–1939. *Horyzonty Polityki*, 17(58), 201–218. DOI: 10.35765/HP.2755.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: W literaturze przedmiotu dotychczas interesowano się głównie przywódcami politycznymi, będącymi zarazem ideologami Narodowej Demokracji. W artykule zwraca się uwagę na doniosłą rolę myślicieli drugiego planu. Chodziło o postaci wybitnych intelektualistów, członków świata akademickiego, którzy wzbogacali myśl polityczną o wyniki własnych badań z różnych dziedzin nauki.

SŁOWA KLUCZOWE:

Narodowa Demokracja, myśl polityczna, podmioty myśli politycznej, intelektualiści

Abstract

MASTERS OF THE SECOND PLAN:
ON THE INTELLECTUAL BACKGROUND
OF THE POLITICAL THOUGHT OF NATIONAL
DEMOCRACY IN THE YEARS 1918–1939

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of the article is to research on the subject of political thought of National Democracy. The assumption concerns the issue of the lack of knowledge about the creators and propagators of national ideas and values, who were not part of the strict party leadership. Among them were scientists, journalists, writers, teachers, economic activists, and people who had the opportunity to influence the broader social environment. The ideological activity of the “masters of the second plan” has been outside the sphere of research on the mainstream of political thought.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The assumption was that a group of non-episodic, but not major, thinkers played an important role in creating the ideological space of National Democracy. The research methods are consistent with the convention of scientific exploration of political thought according to Quentin Skinner.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The introductory considerations presented the political strategy of National Democracy in building an intellectual background of political thought. Attention was drawn to the importance of representatives of science who contributed to the national ideology. The following considerations focused on detailed data on the exemplary role of intellectuals in the political discourse of interwar Poland.

RESEARCH RESULTS: The article shows that talented members and supporters of National Democracy, representing various fields of scientific creativity, contributed to the creation and strengthening of political thought.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:

The literature on the subject has so far been mainly interested in political leaders who are also ideologists of National Democracy. The article draws attention to the important role of secondary thinkers. These were outstanding intellectuals, members of the academic world, who enriched political thought with the results of their own research from various fields of science.

KEYWORDS:

National Democracy, political thought, entities of political thought, intellectuals

WSTĘP

Myśl polityczna Narodowej Demokracji (ND) podlegała badaniom naukowym od początku jej istnienia. Była przedmiotem zainteresowania historyków idei, ale także politologów i socjologów, którzy eksploracji poddawali manifesty ideowe, deklaracje polityczne, programy partyjne, na marginesie pozostawiając dorobek intelektualny. Wynikiem pracy badawczej były publikacje monografii książkowych i artykułów w periodykach naukowych. Myśl narodową diagnozowano w ujęciu podmiotowym, czyli koncentrowano się na zagadnieniu autorstwa myśli, oraz w ujęciu przedmiotowym, gdy zainteresowania badawcze dotyczyły centralnych kategorii politycznych, jak naród, państwo, ustrój prawno-polityczny, system edukacji, geopolityka i międzynarodowe położenie Polski (Grott, 2015; Grott & Grott, 2012; Kilian, 1997; Wapiński, 2006; Radomski & Wojdyło, 2020). Kwestia podmiotowego ujęcia myśli politycznej wiązała się z autorstwem treści ideowych w wymiarze strukturalnym, gdy prezentowano partie polityczne i ugrupowania ponadpartyjne, jak Młodzież Wszechpolska, Obóz Wielkiej Polski, Stronnictwo Narodowe, Związek Ludowo-Narodowy (Dawidowicz, 2017; Kaczmarek, 1988; Maj, 2000).

Ujęcie personalne dostarczyło wiedzy o ideologach ND, twórcach systemu aksjologicznego. Pod tym względem można zauważyć dostateczną liczbę publikacji poświęconych twórcom formacji narodowej: Romanowi Dmowskiemu, Zygmuntowi Balickiemu, Janowi Ludwikowi Popławskiemu (Dawidowicz, 2006; Kawalec, 2016; Kulak, 1994; Wapiński, 1989), a także innym wybitnym myślicielom, jak

Joachim Bartoszewicz, Stanisław Grabski, Stanisław Kozicki (Białokur, 2006; Mroczko, 1999; Wojdyło, 2004). Ponadto opublikowane teksty naukowe dotyczyły sposobów komunikowania politycznego przy użyciu środków masowego przekazu, w tym wydawnictw książkowych i prasowych oraz radia (Maj, 2010). Dotychczasowy stan badań myśli politycznej ND można uznać za dostateczny pod względem ilościowym i jakościowym. Wśród postulatów naukowych znajduje się natomiast kwestia pogłębienia rozważań nad personalnymi podmiotami myśli politycznej ND w kontekście ich dorobku intelektualnego.

Celem artykułu jest ukazanie drugoplanowych, ale nieepizodycznych i nieperyferyjnych myślicieli, którzy znaleźli się na dalszej pozycji politycznej, odgrywając rolę w procesie kreowania i upowszechniania myśli politycznej. Pozostawali poza strefą formalnego kierownictwa partyjnego. Poza nielicznymi wyjątkami nie należeli do establishmentu politycznego, ale w dużej mierze gotowi byli poddać się próbie sprawdzianu demokratycznego, znajdując dla siebie miejsce na listach wyborczych do Sejmu i Senatu RP czy do instytucji samorządu terytorialnego. Ich ideotwórcza działalność znajdowała się dotychczas poza sferą badania głównego nurtu myśli politycznej. Kryteria doboru polegały na spełnieniu trzech warunków łącznie. Były to: (1) obecność w życiu naukowym Polski; (2) brak formalnego pełnienia najwyższych funkcji partyjnych; (3) medialna widoczność związana z pełnionym zawodem, publikacjami naukowymi i popularyzatorskimi oraz z działalnością narodową. Ich udział w pracach formacyjnych obejmował wkład w proces kreowania oraz upowszechniania idei i wartości narodowych.

Podczas przeprowadzania analizy zastosowano metody badawcze zgodne z konwencją naukowej eksploracji myśli politycznej według Quentina Skinnera. Pytania badawcze dotyczyły: (1) generacyjnych źródeł tożsamości ideowej postaci drugiego planu; (2) kompetencji ideotwórczych, zdeterminowanych indywidualnymi cechami personalnych podmiotów myśli politycznej powiązanych ze stylem uprawiania polityki przez kierownictwo ND. W toku eksploracji źródeł przyjęto odgórne założenie, że funkcją wybitnych naukowców, członków ND było wzmacnianie głównego nurtu ideowego, dopełnianie treści ideowych, wzbogacanie ich o język nauki i terminologię związaną z konkretnymi sferami pracy badawczej.

CECHY DEMOGRAFICZNE

Tytułowy drugi plan oznacza zainteresowanie znacznym gronem członków ND, złożonego z przedstawicieli nauki, dziennikarzy, lekarzy, literatów, nauczycieli, a więc osób mających możliwość oddziaływania przekraczającego granice najbliższego otoczenia społecznego. Byli to ludzie cieszący się zaufaniem ze względu na własne predyspozycje umysłowe, uzdolnienia badawcze czy artystyczne, ale też z powodu podejmowania działalności użytecznej dla ogółu Polaków. Na ogół nie zajmowali wysokich stanowisk w instytucjach publicznych z wyjątkiem tych, które wynikały z awansu w pracy zawodowej. Świetnie natomiast zdobywali wpływy w środowiskach lokalnych, w gronie osób ograniczonym pod względem terytorialnym, zawodowym, społecznym. Uwidoczniała się pewnego rodzaju lokalność ich pracy narodowej, ponieważ działali głównie w środowiskach akademickich Krakowa, Lublina, Lwowa, Poznania, Warszawy oraz Wilna.

Spełnienie nadmienionego powyżej kryterium pozwoliło na wyodrębnienie grupy naukowców, którzy brali udział w kreowaniu składników myśli politycznej ND. Na liście mistrzów drugiego planu znalazły się następujące postaci: Bronisław Bouffał, Ignacy Chrzanowski, Stanisław Cywiński, Adam Heydel, Waław Komarnicki, Władysław Konopczyński, Jan Kornecki, Józef Kostrzewski, Stanisław Pigoń, Celestyn Rydlewski, Waław Sobieski, Władysław Tarnawski, Edward Taylor, Jan Załuska, Lucjan Zarzecki. Łączył ich uprawiany zawód – byli badaczami zatrudnionymi w placówkach akademickich w Polsce. Różniły ich dziedziny nauki, jakie uprawiali, ponieważ w wydzielonej grupie znajdowali się reprezentanci nauk antropologicznych, archeologicznych, ekonomicznych, historycznych, literaturoznawczych, pedagogicznych, prawniczych, socjologicznych. Sektorowe ujmowanie myśli politycznej pozwoliło na wyodrębnienie myśli: (1) ekonomicznej, którą reprezentowali Adam Heydel i E. Taylor, (2) historycznej: W. Konopczyński, J. Kostrzewski, W. Sobieski, (3) krytycznoliterackiej: I. Chrzanowski, S. Pigoń, (4) pedagogicznej: J. Kornecki, W. Zarzecki, (5) prawniczej: B. Bouffał, W. Komarnicki.

Zwrócenie uwagi na myślicieli drugiego planu daje sposobność do skoncentrowania się na tożsamości indywidualnych członków ND.

Pozwala na podkreślenie znaczenia biograficznych doświadczeń i ideowych motywacji, wpływających na intensywność zaangażowania w proces kreowania oraz utrwalania myśli ND. Sprawia, że można określić sposób postrzegania polityki, styl działalności, dobór argumentowania swojej obecności w polityce. Istotny był kontekst, w jakim podejmowano decyzje o zaangażowaniu się w działalność polityczną. Motywy jednostkowe (predyspozycje osobowe) wzbogacono motywami ogólnopolitycznymi, w tym atrakcyjnością ideologii narodowej oraz struktury organizacyjnej ND.

Istotne znaczenie miały pochodzenie społeczne, doświadczenie z dzieciństwa, wpływ rodziców i rodzeństwa, ale także edukacja, zainteresowania, działalność społeczna. Zanim przedstawione zostaną autobiograficzne doświadczenia wywołane środowiskiem rodzinnym, koleżeńskim czy towarzyskim, wypada zwrócić uwagę na tożsamość generacyjną, związaną z okresem narodzin, dzieciństwa i młodości, wpływających w konkretnym okresie historii Polski (Godlewski, 2021, s. 13–23). Przynależność generacyjna rzutowała nie tylko na styl myślenia o sprawach narodowych w czasach niewoli politycznej, ale też miała praktyczny wymiar, związany z wiekiem, w jakim wkraczali w czas istnienia Polski niepodległej. Wśród najstarszych znaleźli się I. Chrzanowski (rocznik 1866) oraz B. Bouffał (1867). W dekadzie 1870–1879 urodzili się: W. Sobieski (1872), J. Załuska (1873), L. Zarzecki (1873), C. Rydlewski (1875), a w latach 1880–1889: W. Konopczyński (1880), J. Kornecki (1884), E. Taylor (1884), J. Kostrzewski (1885), S. Pigoń (1885), W. Tarnawski (1885), S. Cywiński (1887). Wśród najmłodszych byli: W. Komarnicki (1891), A. Heydel (1893). Tożsamość generacyjna wiązała się z preferowanymi wartościami politycznymi, którym nadawano cechy uniwersalne: pomyślność własnego narodu, troskę o jego kondycję materialną i duchową, wolę realizowania jego interesów, dbałość o bezpieczeństwo.

Rodowód był zróżnicowany, obejmował niemal pełny przekrój społeczny. Ziemiańskim pochodzeniem legitymował się I. Chrzanowski, którego ród miał powiązania z Joachimem Lelewelem i Henrykiem Sienkiewiczem. Z ziemiańskiej rodziny wywodził się także W. Tarnawski. Kręgi inteligenckie reprezentowały rodziny Cywińskich i Taylorów. Ojciec S. Cywińskiego był lekarzem (Cywińska, 2020, s. 44–48). Wśród przodków W. Konopczyńskiego byli przedstawiciele inteligencji technicznej – jego ojciec miał wykształcenie

inżyniera komunikacji. Ojciec E. Taylora posiadał natomiast dorobek zawodowy jako sędzia i adwokat. Komarnicki był synem przemysłowca (Góras, 2019, s. 265–286). Na drugim biegunie społecznym znajdował się chłopski syn S. Pigoń, który wywodził się ze skromnej rodziny włościańskiej. Mieszany chłopsko-mieszczański rodowód miał J. Kostrzewski. Ciekawe przypadki tradycji rodziny wieloetnicznej reprezentowali B. Bouffał oraz E. Taylor, którego protoplastą rodu był szkocki imigrant (Taylor, 2023, s. 143–149). Z kolei B. Bouffał pochodził z rodziny ziemiańskiej o korzeniach litewsko-ruskich.

Wychowywali się w atmosferze patriotyzmu w rodzinach mających tradycje powstańcze. Kostrzewski był po kądzieli wnukiem powstańca listopadowego Józefa Cichockiego vel Brońkańskiego (Kostrzewski, 1970). Postać uczestnika zrywu narodowego stała się dla niego wzorcem, do którego odwoływał się przy podejmowaniu decyzji o kierunku swojej aktywności politycznej (Kaczmarek & Prinke, 2023, s. 49). Tarnawski miał ojca-uczestnika powstania styczniowego. Rydlewski był uczestnikiem powstania wielkopolskiego. Komarnicki jako ochotnik zgłosił się do Wojska Polskiego podczas wojny z bolszewikami w 1920 roku. Równie chwalebne zasługi miał Bouffał, który wziął udział w wojnie, walcząc jako dowódca szwadronu w 5. Pułku Strzelców Konnych.

Atmosfera generacyjnej aktywności narodowej wpłynęła na niemal identycznie wybory form pracy politycznej. W młodości członkowie ND tworzyli kółka samokształceniowe. W większości mogli się wykazać członkostwem w Związku Młodzieży Polskiej „Zet”, należeli też do Ligi Narodowej. Część doświadczyła udziału w stowarzyszeniu „Eleusis”, podejmując działania służące odrodzeniu moralnemu Polaków (Cywińska, 2023, s. 44). W okresie przed powstaniem niepodległej Polski włączali się w pracę na rzecz wzmocnienia uczuć narodowych, pogłębiania tożsamości Polaków, budowania ekonomicznych i kulturalnych podstaw odrodzenia narodowego. Mieli wkład w działalność państwowotwórczą. W gronie naukowców, przynależnych do próby badawczej, istotne miejsce zajmowali ci, którzy należeli do drugiego pokolenia działaczy ruchu narodowym. Takie doświadczenie biograficzne dotyczyło Taylora, którego ojciec czynnie uczestniczył w pracach obozu wszechpolskiego (Łętocha, 2023, s. 374–386). Jeszcze silniejsze rodzinne związki z ND miał Tarnawski, który był synem Leonarda Tarnawskiego, członka Ligi

Narodowej, adwokata, posła na Sejm Ustawodawczy, współtwórcy konstytucji marcowej (Wątor, 2010, s. 137–138).

Szczególnym rodzajem aktywności był udział w korporacjach akademickich. Taylor należał do Korporacji Studentów Uniwersytetu Poznańskiego „Baltia”, nad którą patronat honorowy objął Roman Dmowski (Łętocha, 2023, s. 378). Za zasługi w ruchu korporacyjnym uzyskał następnie tytuł filistra *honoris causa* organizacji. Kostrzewski pełnił funkcję kuratora i filistra honorowego korporacji akademickiej Filomatia Posnaniensis. Ponadto nadzorował Akademicką Gromadę Harcerską (zasiadał w Zarządzie Wojewódzkim ZHP) i kilka innych stowarzyszeń. Komarnicki został filistrem *honoris causa* oraz kuratorem Korporacji Akademickiej Polesia, która powstała w Wilnie w 1929 roku. Korporant przestrzegał ideałów i wartości, wśród których była etyka chrześcijańska, patriotyzm, honor, przyjaźń.

Ich osobowości formowały się w warunkach ekspozycji znaczenia nauki i w atmosferze społecznej, sprzyjającej zdobywaniu wykształcenia. Kultura polska okresu zaborów, wychowanie domowe, doktryna pedagogiki narodowej skłaniały do podejmowania wysiłku studiowania na wyższych uczelniach (Cześniak & Grabowska, 2017, s. 9–43). Naukę pobierano w placówkach na ziemiach polskich, głównie w Krakowie, Lwowie i Warszawie, ale też wybierano ośrodki uniwersyteckie w całej Europie. Na ogół w trakcie studiów dla poszerzenia wiedzy przemieszczali się między różnymi miejscami, przykładowo B. Bouffał studiował prawo na Cesarskim Uniwersytecie w Petersburgu, gdzie uzyskał magisterium. Następnie naukę uzupełnił na uniwersytetach w Heidelbergu, Paryżu i w Oksfordzie, po czym wrócił do Petersburga. Zdobyta wiedza pozwoliła na zatrudnienie go w 1924 roku na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, gdzie wykładał prawo międzynarodowe publiczne. Osiągali sukcesy zawodowe, zyskując stanowiska docentów i profesorów. Jedynie w wypadku zawodów lekarskich Rydlewski i Załuska pozostawali ze stopniem doktora nauk medycznych.

W biogramach zawodowych myślicieli pojawiało się określenie „twórca szkoły”, co oznaczało, że byli prekursorami, inspiratorami, a niekiedy też organizatorami konkretnego środowiska badawczego. Heydel był przedstawicielem krakowskiej szkoły ekonomicznej, której zrębny tworzył obok Adama Krzyżanowskiego i Ferdynanda Zweiga. Kostrzewski tworzył poznańską szkołę archeologiczną.

Również w Poznaniu Taylor budował zręby szkoły ekonomicznej oraz organizował studia ekonomiczne i prawa skarbowego na Uniwersytecie Poznańskim, Komarnicki prowadził wykłady z zakresu prawa politycznego na Uniwersytecie Stefana Batorego, ponadto pracował w Szkole Nauk Politycznych w Warszawie. W latach 1925–1928 był członkiem Trybunału Kompetencyjnego RP (Kilian, 2000). Doświadczenie dyplomatyczne miał Bouffał, który u progu niepodległości odbywał misję na Łotwie i Estonii, następnie został *chargé d'affaires* Rzeczypospolitej Polskiej na Łotwie. W 1923 roku, gdy ministrem spraw zagranicznych był Roman Dmowski, uzyskał misję na stanowisko ambasadora RP w Sztokholmie. Nominacja nie doszła do skutku z powodu upadku rządu.

Doświadczenie pokoleniowe nadawało akademikom z ND szczególnego charakteru, wywołanego czynnym uczestnictwem w historycznych wydarzeniach w niepodległej Polsce. Indywidualności związane z nietuzinkowymi cechami osób utalentowanych, mających szczególne kompetencje intelektualne, wpływały na odbiór społeczny komunikatów politycznych formułowanych przez przywódców ND. Ich dorobek badawczy i dydaktyczny wzmacniał autorytet przekazu politycznego, ponieważ odbiorca ufał osobom legitymującym się wykształceniem wyższym i umiejącym prezentować unikatową wiedzę o stosunkach społecznych, ekonomicznych czy kulturalnych.

KOMPETENCJE IDEOTWÓRCZE

Akademicy kreowali składniki myśli politycznej, pozostając na uboczu polityki, bez angażowania się w działania w centrum decyzyjnym. Tworzyli miejscowe środowisko polityczne, czego najlepszą egzemplifikację dali członkowie poznańskiej grupy LN, w ramach której Kostrzewski i Taylor współpracowali z Romanem Leitgebem, Zygmuntem Marwegiem, Czesławem Meissnerem, Marianem Seydą i innymi.

Poszczególne części składowe myśli politycznej ND były wzbogacane o rozważania poparte najnowszymi wynikami badań naukowych. W niektórych wypadkach powielano bądź wzmacniano główny nurt ideowy ND. Odnoszono się do fundamentalnych wartości na czele z narodem, państwem narodowym, rodziną, mową

ojczystą, wierzeniem religijnym, rodzimą kulturą i sztuką, terytorium narodowym, obyczajami, symboliką narodową. Oprócz tego opisywani myśliciele wprowadzali własne, oryginalne kategorie myśli politycznej o doniosłości ogólnej. Zasługi w tym względzie miał Konopczyński, twórca i propagator pojęcia „biografia narodowa” (Konopczyński, 1922, s. 161–169). Pigoń redefiniował podejście do ludu, czego kwintesencją było stwierdzenie: „Nie chłopiec szlachty, ale uszlachcić chłopów” (Pigoń, 1934, s. 183). Zarzecki wprowadził do terminologii pedagogicznej pojęcie wychowawcy jako „rzecznika wiedzy” oraz „miłośnika wysokich ideałów”. Rydlewski znalazł się w szeregach dziejopisów własnego obozu narodowego, oddając hołd Romanowi Dmowskiemu i jego dorobkowi ideowemu (Rydlewski, 1934, s. 8). Bogaty i ciekawy dorobek z zakresu historii literatury i twórczości krytycznoliterackiej mieli Chrzanowski i Cywiński, który do myśli politycznej ND wprowadzał elementy filozoficzne, doszukując się obecności nurtów intelektualnych w literaturze pięknej, szczególnie w poezji. Zwracał uwagę na okoliczności i przebieg procesów dechrystianizacji Europy. Omawiał narodową symbolikę w dramatopisarstwie Stanisława Wyspiańskiego (Cywiński, 1931). Sięgał do dzieł Cypriana Kamila Norwida, żeby wzmacniać przejawy najszlachetniejszych motywów moralnych występujących w pracy literackiej (Cywiński, 1935). Tarnawski wprowadzał do powszechnego obiegu wiedzę o recepcji dzieł Szekspira w Polsce (Tarnawski, 1927). Natomiast Bouffał, oceniając położenie geopolityczne Polski w połowie lat dwudziestych XX wieku, zwracał uwagę na znaczenie czynników ekonomicznych. Starał się złagodzić negatywny wydźwięk układów lokarneskich, tłumacząc znaczenie zabiegów Francji, żeby paktowi reńskiemu towarzyszył pakt nadwiślański (Bouffał, 1926).

W myśli pedagogicznej pojawiały się wątki stosunku do mniejszości narodowych. Na ogół akademicy ND popierali zasadę *numerus clausus*, wyjaśniając powody jej zastosowania na uczelniach polskich. Opowiadali się za stworzeniem warunków, w których czynnik polski będzie decydujący w sprawach państwa i narodu. Kornecki formułował opinię o konieczności ujednoczenia systemu oświatowego w Polsce. Zwracał uwagę na czynnik szkolny jako element zaufania do państwa (Kornecki, 1933). Czynnikiem hegemonicznym tej myśli był dyskurs katolicki, gdy poszukiwano gwarancji umacniania więzi

narodowej i pogłębienia wiedzy o polskości w kontekście wierzenia religijnego (Grott, 2006).

Dla myśli politycznej ważne były odwołania do historii. Profesjonalne podejście do dziejów Polski pozwalało na podbudowę teoretycznych wizji narodu polskiego. Konopczyński łączył wiedzę naukową z działaniami politycznymi. Cieszył się opinią rzetelnego historyka (Biliński, 2017). Dzięki temu mógł silniej wpływać na kreowanie składników myśli narodowej. Przydatność praktyczną wykazał jako członek powołanej przez gen. Władysława Sikorskiego komisji, która miała zbadać zasadność zarzutów Józefa Piłsudskiego wobec Biura Historycznego Sztabu Generalnego. Zarzuty dotyczyły fałszowania dokumentów związanych z wojną z bolszewikami w 1920 roku. Przy ogłaszaniu wyników pracy starał się zachować powściągliwość w kwestii formułowania ocen. Był nawet zdania, żeby nie upubliczniać rezultatów dociekań Komisji, która oczyściła Biuro Historyczne z podejrzeń o fałszerstwa. Jednak ze względu na to, że w prasie piłsudczykowskiej oraz socjalistycznej ujawniono niektóre informacje, zdecydował się wydać broszurę, w której podał szczegółowe dane o pracy rzeczoznawców. Określił metodykę pracy, poddał opiniowaniu kwalifikacje członków Komisji, poinformował o przesłuchaniach świadków. W toku swojego wywodu zwrócił uwagę na „ściskość, sumiennosc oraz niezwykła – aż prawie do przesady posunięta ostrożność i powściągliwość sądu o czynach jednostek i grup”, które to walory odnalazł w historiografii dotyczącej 1920 roku (Konopczyński, 1926, s. 24). Obok Konopczyńskiego także Sobieski wykazywał gotowość przebudowy polskiej historiografii w kierunku inspirowania i umacniania jej narodowego wymiaru. Wzbogacili oni myśl ND o kilka komponentów, wśród których były: (1) historiografia jako źródło poznania etnogenezy i optymalizacji warunków życia narodu, (2) analiza treści przekazu historycznego pod kątem jego użyteczności dla narodu, (3) uczestnictwo historyków w modelowaniu narodowego życia politycznego.

W ideowym dorobku ND istotne miejsce zajmowała myśl zachodnia. Zmierzano do rewaloryzacji poglądów na przeszłość i teraźniejszość Pomorza, Śląska, Wielkopolski. Dla propagowania poglądów o słowiańskim rodowodzie spornych terytoriów oraz prowadzenia publicznej debaty z Niemcami niezbędne było gromadzenie zasobów wiedzy specjalistycznej. Nieocenione zasługi w tej kwestii miał

Kostrzewski, prowadzący badania archeologiczne osady łużyckiej w Biskupinie. Był współtwórcą i propagatorem autochtonicznej teorii etnogenezy Słowian, zakładającej pochodzenie z obszarów obecnej Polski. Wchodził w spór ze zwolennikami koncepcji allochtonicznej, zakładającej pierwotną obecność Germanów, zasiedlających te obszary jeszcze przed napływem na nie Słowian. W trakcie badania osady biskupińskiej Kostrzewski znalazł się w naukowym konflikcie z dawnym opiekunem naukowym jego doktoratu. Był nim Gustaf Kossina, niemiecki archeolog, twórca „metody etnicznej”, który opowiadał się za teorią allochtoniczną. Jego zdaniem Biskupin stanowił przykład kultury germańskiej, podczas gdy Słowianie byli na niższym poziomie rozwoju cywilizacyjnego, stanowiąc społeczność ubogą duchowo i moralnie. Jego poglądy wzmacniały politykę historyczną Niemiec. Natomiast Kostrzewski konsekwentnie uważał Biskupin za osadę prasłowiańską. Wzmacniał doktrynę naukową, zgodnie z którą dokumentował historyczną ciągłość osadnictwa słowiańskiego na terenie Polski. Myśl zachodnią rozwijał w środowisku uniwersyteckim Poznania, wzbogacając działalność Związku Obrony Kresów Zachodnich oraz publikując artykuły popularyzatorskie w organie „Strażnica Zachodnia” (Kostrzewski, 1928, s. 470–472).

Wśród kategorii myśli politycznej znajdowały się sprawy gospodarki narodowej z wszystkimi jej komponentami (Taylor, 1919, s. 221–235). W skład dorobku ideowego ND weszły rozważania Taylora nad inflacją w Polsce. Opiniował politykę skarbową i pieniężną kolejnych rządów (Taylor, 1926). Formułował prawa ekonomiczne, posługując się najnowszymi osiągnięciami światowej nauki. Koncentrował uwagę na zagadnieniach tworzenia i podziału dochodu narodowego. Zabiegał o rozwój polskiej miejskiej warstwy średniej. Należał do zwolenników modelu Polaka jako *self made-man*, czyli przedsiębiorczego, zaangażowanego w działalność gospodarczą, w tym upatrując źródło bogacenia się narodu. Zachęcał do umiarkowanej polityki etatystycznej, widząc w jej nadmiarze zagrożenie dla wielu inicjatyw ekonomicznych i uznając za czynnik utrudniania samoczynnego procesu ekonomicznego, osłabienia naturalnych działań wyrównawczych oraz zmniejszenia wewnętrznej akumulacji (Łętocha, 2023, s. 384). Kształtując grunt dla poznańskiej myśli ekonomicznej, dbał o wysoki poziom pracy dydaktycznej. Wykazywał ponadto szczególne kompetencje w postaci umiejętnego kreowania

wizerunku medialnego, co znalazło odzwierciedlenie w poznańskiej prasie. Pisano w niej o okolicznościach wywiadu, jakiego udzielił dziennikarzowi. W opisie była

willa z ładnie utrzymanym ogródkiem. Dzwonimy. Pan profesor jest, ale w ogrodzie. Idziemy więc do niego. Jest bardzo zajęty – sadi różę. Wita nas serdecznie, przerywając swą pracę: <Nie dziwcie się mojemu zajęciu, gdyż najpiękniejsze rzeczy na świecie to różę, muzyka, no i ekonomika> (Chełmickowski, 1934, s. 3).

Akademicy poznanie naukowe nierozzerwalnie łączyli z kodeksem moralnym. Nie instrumentalizowali wiedzy, ponieważ wierzyli, że funkcją nauki była służba narodowi. Autorytet moralny naukowca identyfikowano z wysokim poziomem etyczności, z „kodeksem naukowym”, z „umiłowaniem prawdy” (Ziejka, 2010, s. 20–21). Wykazywali predyspozycje do popularyzacji wyników pracy naukowej. Publikowali w organach prasowych ND, ale też mieli umiejętności prasotwórcze. Cywiński był związany z „Dziennikiem Wileńskim”, a Komarnicki założył „Rocznik Prawniczy Wileński”. Konopczyński współorganizował krakowską „Trybunę Narodu”, miał pogadanki radiowe na tematy historyczne. Pigoń był wydawcą krakowskiego miesięcznika „Iskra”. Tarnawski należał do komitetu redakcyjnego „Lwowskiego Kuriera Porannego”, Taylor był założycielem i redaktorem serii „Poznańskie Prace Ekonomiczne”. Wchodził do składu Komitetu Redakcyjnego specjalistycznego periodyku „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” w Poznaniu. Załuska wydawał „Gazetę Ostrowską”, Zarzecki redagował periodyki: „Polska Macierz Szkolna” oraz „Przegląd Pedagogiczny”. W ten sposób pogłębiali przestrzeń kształtowania i upowszechniania składników myśli politycznej.

Włączali się w różnego rodzaju formy oporu wobec nieaprobowanych metod walki politycznej. Kostrzewski w 1926 roku zorganizował protest profesury Uniwersytetu Poznańskiego przeciwko zamachowi majowemu, a w 1930 roku przeciw procesowi brzeskiemu. Podobnie Heydel uczestniczył w protestach przeciw uwięzieniu opozycyjnych posłów i senatorów. Sprzeciwiał się zmianie ustroju szkolnictwa wyższego i likwidacji autonomii uczelni (Konik, 2016, s. 93–105). Rydlewski oskarżył środowisko piłsudczykowskie o lekceważenie sprawy przynależności do Polski ziem zachodnich. W publikacji na łamach „Słowa Pomorskiego” poparł swoje spostrzeżenia informacją,

że miał dowody (Rydlewski, 1931, s. 4). Konopczyński materię historyczną wykorzystał do oceny bieżącego życia politycznego. Stał się znany z dążeń do ustalenia analogii między zamachem stanu w 1926 roku a rokoszem Mikołaja Zebrzydowskiego (1606) i Jerzego Lubomirskiego (1665). Ponadto dokonał paralelnego zestawienia sytuacji Warszawy i jej mieszkańców w trakcie „okupacji majowej” oraz obecności wojsk obcych w 1773 roku. Za opór wobec władzy sanacyjnej byli w różny sposób szykanowani. W 1933 roku Heydel za krytykę polityki rządu, w tym za utworzenie obozu w Berezie Kartuskiej, został usunięty z katedry ekonomii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Rok później objął kierownictwo instytutu ekonomii Polskiej Akademii Umiejętności. Na UJ powrócił w 1937 roku. Szczególnie dotkliwe następstwa krytyki ośrodka decyzyjnego w Polsce spotkały Cywińskiego, który najpierw został brutalnie pobity i następnie postawiony w stan oskarżenia pod zarzutem znieważenia narodu polskiego, a faktycznie za przypisane mu negatywne słowa o J. Piłsudskim. W 1938 roku skazano go na trzy lata więzienia. Potem karę skrócono.

Wychowali uczniów, mających dorobek naukowy i wykazujących się aktywnością polityczną. Szczególnie imponujące grono wychowanków miał Chrzanowski, który był opiekunem naukowym doktoratu Klaudiusza Hrabyka (Motas, 2023, s. 130–147). Jego uczniem był także Pigoń, który pozostawił świadectwo charakteru swojego mistrza. Wspominał:

Jako student mieszkalem czas jakiś tak, że okienko moje wychodziło na okna Profesora. Nieraz wstawszy rano, czasem o świcie, rzucałem okiem przez ulicę, by dostrzec, jak dostawiwszy drabinkę wybierał już z półek bibliotecznych książki do pracy. Był i w tym rodzaj nakazu, promieniującego na otoczenie, urok charakteru (Pigoń, 1946, s. 89).

Narodowi akademicy mieli potencjał wzorcotwórczy, związany z obecnością w sferze nauki, w której rywalizacja i dialog stanowiły nieodłączny komponent dyskursu. Tworzyli krąg elity odpowiedzialnej, czyli takiej, która nie zgadzała się na wzrost nastrojów radykalizmu politycznego, ale rozumiała mechanizmy zmian społecznych. Ich dorobek badawczy sprzyjał zwiększeniu oddziaływania na grono zwolenników i sympatyków ND. Ośrodki akademickie, dawały

możliwość kształtowania postaw ideowych studentów, którzy wkrótce mieli zasilić środowiska młodej inteligencji.

ZAKOŃCZENIE

Rozpoznawanie prawidłowości i mechanizmów tworzenia i propagowania myśli politycznej ND pozwala na pogłębienie badań dotyczących obecności w niej ludzi nauki. Do środowiska autorów myśli politycznej wnosili charyzmę myślicieli, mających specjalistyczną wiedzę o wybranym przedmiocie życia społecznego. Kompetencje umysłowe, powiązane z analitycznym myśleniem, sprzyjały systematyce ideałów i wartości, logicznemu ich zespoleniu, a także porządkowaniu według ustalonego schematu perswazyjnego. Autorytet naukowy wzmacniał siłę myśli politycznej, sprzyjał czynnościom komunikacyjnym, dzięki którym upowszechniana była ideologia narodowa.

Elitaryzm duchowy łączył się z chęcią sprostania wymogom okresu historycznego, w którym wolna Polska potrzebowała waloryzowania wielu pojęć, w tym pojęcia narodu i jego derywatów. Niezbędna była niezależność myślenia, umiejętność podejmowania decyzji badawczych, a ponadto zdolność do tworzenia spójnych i przejrzystych modeli społecznych i gospodarczych, które przyczyniały się do modernizowania życia Polaków. Naukowcy dostarczali stosownej wiedzy, użytecznej przy sektorowym ujmowaniu myśli. Wnosili pierwiastek intelektualnego zdyscyplinowania, niezbędnego przy pozyskiwaniu zwolenników programu narodowego. Budowali zaufanie jako ludzie nauki, a ponadto wzmacniali przekaz główny, dodając do niego argumentację ze swej domeny badawczej.

BIBLIOGRAFIA

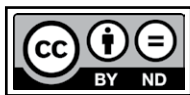
- Białokur, M. (2006). *Myśl społeczno-polityczna Joachima Bartoszewicza*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe GRADO.
- Biliński, P. (2017). *Władysław Konopczyński 1880–1952. Człowiek i dzieło*. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej.
- Bojanowska, M. (2024). Pojęcie narodu w poglądach Romana Dmowskiego. Pomiedzy moralnością, instynktami, duszą narodową a politycznym pragmatyzmem. *Prawo i Więż*, 2, 361–394.

- Bouffał, B. (1926). *Układy w Locarno a bezpieczeństwo Polski*. Warszawa: Perzyński, Niklewicz i S-ka.
- Chełmickowski, M. (1934). U wielkiego uczonego. Wywiad ze znakomitym polskim ekonomistą p. prof. dr. E Taylorem. *Głos. Dwutygodnik radykalno-narodowy*, 8, 3.
- Cywińska, M. (2020). Stanisław Cywiński (1888–1941). W K. Kawęcki (Red.), *Słownik biograficzny polskiego obozu narodowego* (s. 44–48). Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Cywiński, B. (2010). *Rodowody niepokornych*. Warszawa: PWN.
- Cywiński, S. (1931). *Symbolika „Wesela”*. Warszawa: Druk Koop. Prac. Druk.
- Cywiński, S. (1935). *O gwiazdzisty diament Norwida*. Wilno: Księgarnia św. Wojciecha.
- Cześniak, M., & Grabowska, M. (2017). Popękane polskie społeczeństwo jako pole badawcze – dane, fakty, mity. *Przegląd Socjologiczny*, 3, 9–43.
- Dawidowicz, A. (2006). *Zygmunt Balicki (1858–1916). Działacz i teoretyk polskiego nacjonalizmu*. Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- Dawidowicz, A. (2017). *Myśl polityczna Stronnictwa Narodowego 1928–1939: wspólnota ideału czy alternacja koncepcji*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Godlewski, T. (2021). Interdyscyplinarne doświadczenia badawcze zmian pokoleniowych. W M. Mikołajczyk & A. Tasak (Red.), *Pokoleniowy potencjał polityki* (s. 13–23). Warszawa: Instytut Wydawniczy Książka i Prasa.
- Góras, M.T. (2019). Profesor Waclaw Komarnicki, poseł na sejm RP, jeniec obozu w Kozielsku, ocalony. *Dzieje Najnowsze*, 2, 265–286.
- Grott, B. (2006). *Nacjonalizm chrześcijański. narodowo-katolicka formacja ideowa w II Rzeczypospolitej na tle porównawczym*. Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”.
- Grott, B. (2015). *Dylematy polskiego nacjonalizmu. Powrót do tradycji czy przebudowa narodowego ducha*. Warszawa: Wydawnictwo von borowiecky.
- Grott, B., & Grott, O. (2012). *Nacjonalizmy różnych narodów: perspektywa politologiczno-religioznawcza*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Kaczmarek, J.E. & Prinke A. (2023). *Żywoł długi, pracowity i spełniony. Profesor Józef Kostrzewski (1885–1969) – prehistoryk, patriota, Europejczyk*. Poznań: Muzeum Archeologiczne.
- Kaczmarek, Z. (1988). *Młodzi Obozu Wielkiej Polski w sejmie w latach 1930–1935*. [Warszawa]: [wydawca nieznan].
- Kawalec, K. (2016). *Roman Dmowski*. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo.
- Kilian, S. (1997). *Myśl edukacyjna narodowej demokracji w latach 1918–1939*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP.

- Kilian, S. (2000). *Wacław Komarnicki o ustroju państwa i konstytucji*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Konopczyński, W. (1922). O polską biografię narodową. *Przegląd Warszawski*, 5, 161–169.
- Konopczyński, W. (1926). *Prawda o Biurze Historycznym Sztabu Generalnego. Rozbiór krytyczny zarzutów Marszałka Piłsudskiego*. Poznań: Wielkopolska Księgarnia Nakładowa Karola Rzepeckiego.
- Konik, K. (2016). Krytyka polskiej rzeczywistości społecznej i wizja liberalna w myśli Adama Heydla. W P. Gofron, A. Paderewska, & A. Matuła (Red.), *O kształt Rzeczypospolitej. Studia z zakresu polskiej myśli politycznej i ustrojowej okresu międzywojennego* (s. 93–105). Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie. Wydawnictwo Naukowe.
- Kornecki, J. (1933). *Walka o ideowe podstawy szkoły polskiej. Przemówienie wygłoszone w dyskusji nad budżetem oświatowym na plenum Sejmu 7 lutego 1933 r.* Warszawa: Drukarnia Państwowa.
- Kostrzewski, J. (1928). Prehistoria niemiecka na usługach polityki. *Strażnica Zachodnia*, 3, 470–472.
- Kostrzewski, J. (1970). *Z mego życia. Pamiętnik*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kulak, T. (1994). *Jan Ludwik Popławski. Biografia polityczna*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Łętocha, R. (2023). Edward Robert Edmund Taylor (1884–1964). W K. Kawęcki (Red.), *Słownik biograficzny polskiego obozu narodowego* (s. 374–386). Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Maj, E. (2000). *Związek Ludowo-Narodowy 1919–1928. Studium z dziejów myśli politycznej*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Maj, E. (2010). *Komunikowanie polityczne Narodowej Demokracji 1918–1939*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Motas, M. (2023). Klaudiusz Zorian Hrabek (1902–1989). W K. Kawęcki (Red.), *Słownik biograficzny polskiego obozu narodowego* (s. 130–147). Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Mroczo, M. (1999). *Stanisław Kozicki (1876–1958). Biografia polityczna*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Pigoń, S. (1934). „Pan Tadeusz”. *Wzrost, wielkość i sława. Studium literackie*. Wydano z zasiłku Funduszu Kultury Narodowej. Warszawa: Skład Główny w Kasie im. Mianowskiego.
- Pigoń, S. (1946). Ignacy Chrzanowski. *Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*, 1-2, 77–89.

- Pudłocki, T. (2023). *Szekspir i Polska. Życie Władysława Tarnawskiego (1885–1951)*. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Rzeszowie.
- Radomski, G., & Wojdyło, W. (2020). *Meandry polskiej myśli politycznej XX–XXI wieku. Wybrane aspekty*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Rydlewski, C. (1931). Piłsudczycy nie pragnęli oswobodzenia ziem zachodnich. *Słowo Pomorskie*, 13, 4.
- Rydlewski, C. (1934). Wspomnienia z wielkich dni. *Głos. Dwutygodnik radykalno-narodowy*, 13–15, 8.
- Tarnawski, S. (1927). *Z Anglii współczesnej. Pięć szkiców*. Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- Taylor, E. (1919). Kwestia rolna w Polsce. *Rok Polski*, 4-5, 221–235.
- Taylor, E. (1926). *Druga inflacja polska. Przyczyny – przebieg – środki zaradcze*. Poznań: Drukarnia A. „Ostoja”.
- Taylor, E. (2023). *Historia rodziny Taylorów w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Wapiński, R. (1989). *Roman Dmowski*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.
- Wapiński, R. (2006). *Polityka i politycy. O polskiej scenie politycznej XX wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wątor, A. (2010). Rola lwowskiego dziennika „Słowo Polskie” w tworzeniu partii politycznej w początkach XX wieku. W A. Dawidowicz, & E. Maj (Red.), *Prasa Narodowej Demokracji 1886–1939*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Wojdyło, W. (2004). *Stanisław Grabski (1871–1949). Biografia polityczna*. Toruń: Adam Marszałek.
- Ziejka, F. (2010). Profesor z Komborni. W K. Fijołek (Red.), *Profesor z Komborni. Stanisław Pigoń w czterdziestą rocznicę śmierci* (s. 11–22). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License http://creativecommons.org/licenses/by_nd/4.0/